

nejše podroben poznavalec zgodovine idrijskega rudnika), da jih ne gre navajati. Dostavil pa bi se vendar dvoje stvari. Najprej problema, ki bi ga mogel (in tudi moral) avtor globlje obravnavati. Gre za to, kako, koliko in v čem je bil idrijski rudnik neposredno in posredno vključen v gospodarsko življenje dežel, v okviru katerih je deloval. Problem se v knjigi obravnava, vendar pod vplivom znane, uveljavljene ugotovitve, da rudnik in trgovina z živim srebrom in cinobrom, ki sta bila predvsem v tujih rokah, nista bistveno vplivala na razvoj v smeri kapitalizma v domačem okolju. Po drugi plati pa se omejuje predvsem na zadnji del naše misli, to je, v čem se je rudnik vključeval v gospodarstvo svojega področja. To se kaže zlasti v podrobnem prikazu posameznih pojavov (res najvažnejših, a ne vseh): v obravnavi oskrbe rudnika in rudarjev za nemoteno poslovanje podjetja in v posegu v oblike transporta, ki je služil rudniku, in trgovini v zvezi z njim. S tem pa problem nikakor ni v celoti zajet, zlasti ni odgovora na vprašanje, kako in koliko. Zdi se namreč, da delež idrijskega rudnika v gospodarstvu notranjeavstrijskih (in torej tudi slovenskih) dežel vendar ni bil majhen, ne glede na to, koliko je vplival v njih na razvoj v smeri kapitalizma, in tudi če ne upoštevamo dohodka deželnega kneza od rudnika oziroma od prodaje živega srebra in cinobra. Drug problem, ki se mi postavlja, pa je, kolikšna je bila resnična proizvodnja v idrijskem rudniku, ki je seveda tudi zelo nihala po posameznih letih in obdobjih. Avtor sicer daje, predvsem po podatkih o prodaji in obsegu zakupov (apaltov) z vso kritičnostjo in rezervami tabelo letne proizvodnje v približnih količinah za skoraj vsa leta obravnavanega obdobja. Toda za rešitev tega problema bo treba pritegniti še druge vire in tudi podatke o drobni trgovini z idrijskima proizvodnoma ter podatke o izkopu rude, ki so vsaj v zelo majhnem številu vendarle znani. V zvezi s trgovino (in s tem tudi s proizvodnjo) pa bi bilo zanimivo zvedeti kaj več tudi o tem, kje se je konkretno končala trgovska pot idrijskega živega srebra in cinobra, torej spoznati neposredno tržišče, čeprav se zavedamo, da bi to vprašanje zahtevalo posebno preučevanje in da tudi presega zasnovo te knjige.

Prikaz avtorjeve knjige zaključujemo z ugotovitvijo, da smo z njo dobili eno temeljnih del ne le za zgodovino posameznega podjetja, to je idrijskega rudnika, marveč tudi za celotno zgodovino gospodarskega razvoja na slovenskih tleh v obravnavanem obdobju.

Ferdo Gestrin

Petko Luković, Stališče Slovencev do vstaje v Hercegovini in Bosni in do bosansko-hercegovskega vprašanja v letih 1875—1878. Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti : Zgodovinski inštitut Milka Kosa, 1977. 416 strani.

Monografija dr. Petka Lukovića, velikega prijatelja Slovencev in zvestega sodelavca Zgodovinskega časopisa, osvetljuje nekatere pomembne probleme iz slovenske, deloma pa tudi jugoslovanske politične zgodovine 19. stoletja. Delo, ki je v pretežni meri grajeno na virih — zlasti so uporabljeni takratni slovenski in nekateri jugoslovanski časniki, pa tudi skromno arhivsko gradivo — bralcu nudi dosti več, kot pa objavlja sam naslov. V naslovu opredeljeno temo monografija presega tako vsebinsko kot tudi časovno. Poleg poglobljenega zgodovinskega prikaza stališč najbolj aktivnih takratnih slovenskih politikov in drugih javnih delavcev do vseh ključnih problemov in dilem, ki jih je prinašala hercegovsko-bosenska vstaja, Luković analizira tudi stališča, ki so jih Slovenci imeli do pomembnejših dogodkov na balkanskem polotoku od začetka 50-ih do sredine 70-ih let 19. stoletja. Zelo natančno prikaže še aktivnosti, ki jih je pri Slovencih pobudila obravnavana vstaja. Na eni strani se je ta aktivnost kazala v zbiranju pomoči v denarju, sanitetnem materialu, orožju in obleki vstajnikom v Hercegovini in v Bosni ter beguncem iz obeh pokrajin na ozemlju Avstroogrške, na drugi pa v udeležbi slovenskih prostovoljcev v sami vstaji, kakor tudi v obeh srbsko-turških vojnah 1876/77 in 1877/78.

Obravnavana monografija ima svojo predhodnico v doktorski disertaciji, ki jo je Luković branil na Filozofski fakulteti v Ljubljani 15. maja 1965. Ta disertacija, ki ima nekoliko širši naslov (Slovenci i ustanak u Hercegovini i Bosni 1875—1878), ni bila objavljena, dostopna pa je v tipkopisni obliki v ljubljanski Narodni in univerzitetni knjižnici in na filozofski fakulteti. Primerjava disertacije z obravnavano monografijo pokaže bistven napredek. Narastel je obseg, gre torej za pomembne vsebinske dopolnitve, spremenila pa se je tudi razporeditev obravnavane snovi.

Monografija ima poleg uvoda, sklepa, nemškega povzetka ter skrbnega imenskega in krajevnega kazala osem poglavij. Uvod prinaša nekatera pomembnejša dejstva iz slovenske in bosensko-hercegovske zgodovine pred letom 1875. Z njim monografija dobi solidno izhodišče zlasti zato, ker so poudarjena tista dejstva, ki so bila pomembna za formiranje slovenskih stališč do hercegovsko-bosenske vstaje in njenega širšega konteksta. Sestavljen je na podlagi literature, tako da ne prinaša bi-

stvenih novosti. Do leta 1875 seže tudi prvo poglavje, ki prinaša oris odmevov pomembnejših dogodkov na slovanskem jugu pred vstajo. Luković prikaže informiranost in stališča Slovencev do treh skupin dogodkov: a) do manjših uporov bosensko-hercegovske raje proti turškim oblastem pred letom 1875. Ti upori so bili na obmejnem področju med Hercegovino in Črno goro pod vodstvom vojvode Luke Vukalovića v letih 1852/53, 1857/58 in 1861/62, leta 1858 pa je izbruhnil manjši upor tudi v Bosenski krajini in v Posavini; b) do prizadevanja Črne gore in Srbije za ozemeljsko razširitev oziroma za pridobitev popolne neodvisnosti. Glede Črne gore gre za reakcije Slovencev na črnogorsko-turške vojne v letih 1852/53, 1858, 1862 in na njihove posledice ter na pokol v Podgorici leta 1874 in dogodke v zvezi z njim. Glede Srbije pa gre za reakcije na njeno prizadevanje za izpolnitev določbe hatišerifa iz leta 1830, ki predvideva umik turških vojaških posadk iz srbskih mest in na njene težnje po ozemeljski razširitvi; c) do oboroženih uporov znotraj habsburške monarhije, uperjenih proti zatiranju nenemških oziroma nemadžarskih narodov. Gre za upor prebivalcev Boke Kotorske jeseni leta 1869 proti krnjenju njihovih samoupravnih pravic v zvezi s služenjem vojaškega roka in za rakoviški upor enega od pravaških voditeljev na Hrvaškem, Eugena Kvaternika jeseni leta 1871. Pri analizi slovenskih stališč do zgoraj naštetih dogodkov Luković to organsko navezuje na takratne slovenske politične razmere. Ugotavlja, da so bili Slovenci o obravnavanih dogodkih v pretežni meri lapidarno, vendar verodostojno obveščeni. Boljše je seveda bilo poročanje o dogodkih bliže letu 1875, saj so v tem obdobju začela izhajati nekatera nova slovenska glasila. Poročila v takratnem slovenskem tisku so bila večičnoma naklonjena prizadevanjem Črne gore in Srbije, ravno tako tudi upornim Bokeľjanom. Do rakoviškega upora Eugena Kvaternika pa so Slovenci imeli odklonilno stališče, ker se niso strinjali z njegovim megalomanskim pravaškim ozadjem.

Ker v prvem delu monografije Luković med drugim večkrat omenja bosensko-hercegovske kmete, prévajalec pa tega izraza ne prevaja, menim, da bi v opombo sodila kratka razlaga razlike med pomenom besede kmet v slovenščini in v srbohrvaščini. Gre namreč za bistveno razliko, saj je beseda kmet v Bosni in Hercegovini pred in še dolgo po avstroogrski okupaciji označevala podložnika s točno določenimi dajatvami in drugimi obveznostmi, in torej ni pomenila prvenstveno obdelovalca zemlje in rejca živine, kakršen je pomen te besede v slovenščini. Netočno je tudi pisati o političnih strankah na Slovenskem pred letom 1890 oziroma 1891 (str. 32, 34 itd.). Pred tem letom lahko govorimo samo o klerikalnem oziroma liberalnem taboru, krogu, skupini in podobno.

Poglavja od drugega dalje so namenjena poglobljeni zgodovinski analizi slovenske politične misli v zvezi z bosensko-hercegovskim uporom ter prikazu dejavnosti, ki jo je ta pobudil pri Slovencih. Črno-bela slika, ki jo je imelo zgodovinopisje o obravnavani problematiki pred Lukovićevo monografijo oziroma disertacijo, je dobila prenekatero novo podrobnost in nianso.

Posebno mesto v sklopu obravnavanih problemov ima prav gotovo analiza razvoja slovenskih stališč do prihodnosti Bosne in Hercegovine, znotraj tega pa še posebej prikaz tistega stališča, ki je zagovarjalo avstroogrsko okupacijo teh dveh pokrajin. (Luković izrecneje obravnava ta vprašanja na straneh 97—109, 255—282, 313—322, 344—358, organsko pa so vpletena tudi v druga podpoglavja). Zgodovinski razvoj je namreč sprejel in potrdil prav to varianto rešitve bosensko-hercegovskega vprašanja. Ob Lukovićevi analizi tega problema se mi porajajo nekatera vprašanja in dileme, za katere menim, da monografija nanje ne prinaša zadovoljivega odgovora. Seveda pri tem ne mislim, da bi tako koncipirano delo nanje moralo odgovoriti. Dejstvo je namreč, da slovensko zgodovinopisje doslej še nima monografskih obdelav vrste zelo pomembnih problemov in procesov iz zgodovine 19. stoletja, to pa seveda vpliva tudi na tako delo, kakor je Lukovićevo.

Slovenci so avstroogrsko zasedbo Bosne in Hercegovine kot možno rešitev bosensko-hercegovskega vprašanja predvidevali že ob začetku vstaje in jo proti koncu krize tudi vedno bolj podpirali in pozdravljali. Tu mislim na tiste Slovence, ki so tako rešitev sprejemali. Glavni politični argument, s katerim so opravičevali tako stališče, je slonel na prepričanju, da bo zaradi številčnega povečanja slovanskega življa v monarhiji omogočen razvoj, ki bo nujno pripeljal do zloma nemškimi in nemadžarskim narodom nepravilnega dualizma (str. 348). Toda zgodovinski razvoj je tezo o zlomu dualizma po avstroogrski okupaciji obravnavanih turških pokrajin zanikal. Po okupaciji se je dualizem okrepil, Avstroogrška se je politično stabilizirala ter si povečala mednarodni ugled. Pričakovanja Slovencev se torej niso uresničila in se v danih okoliščinah tudi niso mogla. Odprava dualizma bi bila v nasprotju tako z interesi nemških in madžarskih vladajočih krogov, kakor tudi v nasprotju s težnjami dvora in vojaških krogov. Pogajanja med avstrijsko in ogrsko polovico monarhije za obnovo medsebojnega sporazuma iz leta 1867 so dejansko bila težka in dolgotrajna, dala pa so rezultate in tako z odpravo dualizma ni bilo nič. Pri vsem

tem se postavlja vprašanje, koliko je šlo pri slovenskem političnem argumentiranju obravnavanega stališča do prihodnosti Bosne in Hercegovine za politično kratkovidnost in koliko so bili v ozadju tega stališča čisto drugi in drugačni interesi. Kakšno je bilo razmerje med nasprotovanjem dualizmu kot politični rešitvi določenih nasprotij v monarhiji in nasprotovanjem vladajočemu nemškemu liberalnemu režimu v Cislajtaciji? V kolikšni meri pomeni podpiranje avstroogrške okupacije teh dveh pokrajin le kovanje političnega kapitala, ki so ga Slovenci bolj slabo, pa vendarle vnovčevali v Taaffejevi dobi?

Naslednje važno stališče glede prihodnosti Bosne in Hercegovine, ki ga je v določenih fazah hercegovsko-bosenske vstaje zagovarjalo precej člankov v slovenskih časnikih, je bilo tisto, ki je zagovarjalo priključitev obravnavanih pokrajin Srbiji oziroma Črni gori. Tudi obravnavi tega stališča Luković posveti precej svoje pozornosti. To stališče oceni kot radikalno, radikalnejše od zgoraj obravnavanega, ki je ocenjeno kot oportunistično (str. 382). S tako kvalifikacijo obeh stališč se strinjam le deloma. Seveda je potrebno dati prednost priključitvi Bosne in Hercegovine Srbiji oziroma Črni gori pred avstroogrško okupacijo, tudi če bi se priključitev izvedla z golim prenosom oblasti iz turških rok v roke dinastiji Obrenovičev oziroma Petrovičev. Ne morda zato, ker bi se s tako rešitvijo bosensko-hercegovskega vprašanja uresničila pričakovanja Slovencev po odpravi dualizma in narodnostnega zatiranja. Avstroogrška okupacija je bila nazadnjaška, ker je bila v nasprotju z zgodovinskim razvojem v 19. stoletju. Podaljševala je življenje zgodovinskemu anahronizmu, kar je Avstroogrška, ta konglomerat narodov, vedno bolj postajala. S tega vidika je upravičeno stališče, ki je zagovarjalo priključitev Bosne in Hercegovine Srbiji oziroma Črni gori, dosledno označevati le s pojmom radikalnejše, ne pa tudi radikalno. Radikalno stališče bi seveda računalo na razpad črno-žolte monarhije. Javno izražanje takega stališča v monarhiji pa bi pomenilo veleizdajalsko početje.

Luković posveti nekaj prostora obravnavi še nekaterih drugih stališč, ki so se v zvezi s tem problemom sporadično pojavljala v takratnih slovenskih časnikih. Ta stališča so bolj ali manj zgodovinske kuriozite brez pomena za nadaljnji zgodovinski razvoj.

Monografija prinaša, kot rečeno, odgovore na vrsto vzporednih vprašanj, ki jih je pred slovensko javnost prinesla bosensko-hercegovska vstaja. Podrobnejši prikaz le-teh bi močno presegel okvir tega poročila, zato naj jih le naštejem in kratko okarakteriziram. Zaradi lažje preglednosti jih velja razdeliti v pet skupin:

a) V prvo skupino bi sodili odgovori na vprašanja, kakšna je bila informiranost in kakšne so bile reakcije in stališča slovenske javnosti do dogajanj znotraj Bosne in Hercegovine od izbruha vstaje do avstroogrške okupacije. Gre za stališča do začetka vstaje (str. 43—46), do njenih vzrokov (str. 46—51), do pomembnejših bojev vstajnikov (str. 109—122 in delno na str. 255—282), do priprav in kasnejših bojev bosensko-hercegovskih Muslimanov zoper avstroogrške okupacijske čete (str. 323—344). O stanju in razmerah v Bosni in Hercegovini Luković piše tudi v poglavju o slovenskih prostovoljcih v vstaji. Ugotavlja, da so bili Slovenci o razvoju dogodkov in obravnavanih turških deželah relativno dobro obveščeni, čeprav v takratnih poročilih zasledimo vrsto pretiravanj glede števila vstajnikov, pobitih Turkov itd. Slovenci so ne glede na politično barvo na strani vstajnikov. Boj Muslimanov proti avstroogrskim okupacijskim četam pa pri njih ne naleti na nikakršno razumevanje.

b) V drugo skupino uvrščam odgovore na vprašanja, kakšna je bila informiranost in kakšne so bile reakcije in stališča Slovencev do dogajanj v Srbiji, Črni gori, Avstroogrski in Rusiji, ki jih je sprožila bosensko-hercegovska vstaja. Gre predvsem za slovenske odmeve na uradne politike omenjenih držav do vstaje in vstajnikov ter do prihodnosti Bosne in Hercegovine. Reakcije na tozadevna stališča in ravnanja Srbije so v monografiji obdelana na str. 55—69, 204—215 (prva srbsko-turška vojna), 245—254 (druga srbsko-turška vojna), Črne gore na str. 55—69, 224—235 (črnogorsko-turška vojna), Avstroogrške na str. 70—84, delno 334—344 in Rusije na str. 92—97, 235—245 (rusko-turška vojna 1877/78). S tem v zvezi so zelo važni tudi odmevi slovenske javnosti na določbe sanstefanskega miru ter berlinskega kongresa, ki se nanašajo na bosensko-hercegovsko vprašanje (str. 291—322). Nekako v ta sklop sodi še odmev na konzularno misijo v Hercegovini leta 1875, ki je skušala pomiriti hercegovske upornike. Slovenci so se odzivali na težnje obravnavanih držav v skladu z njihovim odnosom do vstaje in vstajnikov. Prav tako pomembni so bili tudi vojaški uspehi, ki so jih imele Srbija, Črna gora in Rusija v vojnah proti Turčiji. Stališča slovenske javnosti do teženj posameznih obravnavanih držav so torej bila izrazito dinamična in so nihala od podpore njihovim ciljem in politiki, pa do njihove obsodbe. Zlasti je bilo tako nihanje značilno za slovenska stališča do srbske politike.

c) V tretjo skupino sodi Lukovičeva analiza slovenskih književnih del, ki odražajo dogodke na Balkanu v letih 1875 do 1878. Gre za analizo del Josipa Stritarja, Simona Gregorčiča in drugih (str. 282—290).

č) Ta skupina zajema že omenjeni prikaz raznovrstne slovenske pomoči vstajnikom v Bosni in Hercegovini in beguncem iz obeh pokrajin ter dejavnost slovenskih prostovoljcev v bosansko-hercegovskem uporu, pa tudi v obeh srbsko-turških vojnah leta 1876/77 in 1877/78. Lukoviću je uspelo kljub izredno skromnim virom podatki celovito podobo slovenske pomoči vstajnikom. Skromni so tudi viri o slovenskih prostovoljcih v vstaji. Luković poimensko navaja okoli dvajset slovenskih prostovoljcev, med katerimi je bil gotovo najpomembnejši Miroslav Hubmajer. Ker v nekaj stavkih predstavi njegovo življenje tudi po koncu vstaje, naj ga dopolnim v tisti točki, v kateri govori o sarajevskem obdobju. Hubmajerjevega življenja. V tem obdobju naj bi baje prenehal politično delovati (str. 203). Tudi v Sarajevu Miroslav Hubmajer ni miroval. V Zemaljskom muzeju, kjer je bil kot arhivar zaposlen od leta 1896 dalje, je prihajal v stik z eno najpomembnejših osebnosti takratnega kulturnega življenja v Bosni in Hercegovini, z direktorjem Konstantinom (Kosto) Hörmannom. Ta sposobni organizator je med drugim osnoval in vodil elitno bosensko-hercegovsko književno revijo Nada. Ni torej čudno, da Hubmajerja kmalu najdemo med sodelavci omenjene revije. V njej sicer ni sodeloval kot pisec, imel pa je pomembno vlogo, verjetno zaradi svoje preteklosti, pri vzdrževanju stikov s srbskimi kulturnimi delavci Lazarjem Dumo, s predstavnikom Beograđskog pevačkog društva in drugimi. V Sarajevu Hubmajer tudi ni pozabil na svoje slovensko poreklo. Proti koncu svojega življenja je postal član Slovenskega omizja oziroma Slovenskega kluba, ki so ga leta 1897 ustanovili najaktivnejši sarajevski Slovenci.

d) V zadnjo, peto skupino uvrščam Lukovićevo analizo zadržanja Slovencev do hrvatsko-srbskega spora, ki se je razvnel ob vprašanju prihodnosti Bosne in Hercegovine (na str. 359–380). Avtor ugotavlja, da se Slovenci v ta spor niso neposredno vmešavali, skušali so ga pa pomiriti. Članki v takratnih osrednjih slovenskih časnikih so poudarjali potrebo vzajemnosti in sloge med jugoslovanskimi narodi, obsojali pa obojestranske hegemonistične pretenzije pri jugoslovanskem gibanju. Velika večina Slovencev tudi potem, ko je postalo očitno, da bo Avstroogrška zasedla Bosno in Hercegovino, ni sprejemala zamisli o priključitvi »Slovenije« z Bosno in Hercegovino povečani Hrvatski. To zamisel so namreč propagirali nekateri krogi na Hrvaškem.

Na koncu poročila monografijo Petka Lukovića lahko ocenimo kot izredno solidno delo, ki je terjalo dolgočasno, skrbno in študijozno listanje zarumenelih strani naših starih časnikov, večkrat tudi spopadanje z arhaično obarvanim slovenskim jezikom, pa tudi prenekateri obisk arhivov, čeprav ti večkrat niso nudili tistega gradiva, ki bi bilo pomembno za obravnavano temo. Rezultati pri tako zastavljenem delu seveda niso izostali. Knjiga bi zaslužila še izdajo v srbohrvaščini.

Martin Grum

Mihailo Dinić, *Srpske zemlje u srednjem veku*. Beograd : Srpska književna zadruga, 1978. 446 strani.

Mihaila Dinića uvrščamo v tisto generacijo srbskih zgodovinarjev, ki je med obema vojnama, še zlasti pa po drugi svetovni vojni nadaljevala tradicijo srbskega kritičnega zgodovinarstva. M. Dinić je gradil svoje znanstveno delo na bogati dediščini, ki so jo zapustili Stojan Novaković, Ilarion Ruvarac in Konstantin Jireček, toda vnašal je nove sodobne metodološke prijeme. Ni bil samo plodovit pisec monografij in razprav, ampak tudi pobudnik za izdajanje arhivskega, predvsem dubrovnškega gradiva. Svoje bogate izkušnje je prenašal kot univerzitetni učitelj na mlajše generacije zgodovinarjev, saj lahko z vso upravičenostjo govorimo o Dinićevi zgodovinski šoli. Dinićeve razprave, ki sodijo po tematiki in po zgodovinski metodi v klasiko jugoslovanskega zgodovinarstva in predstavljajo še danes podlago, na kateri se bodo oplajali mladi rodovi zgodovinarjev, so raztresene po mnogih revijah, časopisih in periodičnih publikacijah. Zato se mi zdi pravilna odločitev srbskih zgodovinarjev, da izdajo v posebni knjigi vse Dinićeve pomembnejše zgodovinsko-geografske študije in tako počastijo njegov spomin (umrl je leta 1970).

Knjiga »Srpske zemlje u srednjem veku« je razdeljena na tri poglavja. Prvo poglavje nosi naziv »Srbija«. Uvod v to poglavje predstavlja razprava o nazivih srednjeveške srbske države. Nato sledijo študije, v katerih je obravnaval Dinić posamezne predele srbske države. Posebno raziskavo je namenil zahodni Srbiji, posebno centralni in posebno jugozahodni Srbiji v srednjem veku. K temu je treba dodati še delo o Branićevu, v katerem prikazuje razvoj severozahodne Srbije. V vseh teh štirih preglednih razpravah zajema Dinić razvoj največjega dela Srbije v srednjem veku in opozarja na specifičnosti. Ti pregledi so izredno dragoceni, ker še vedno ne obstaja priročnik (atlas, imenik krajev), ki bi nudil sistematično in zanesljivo informacijo o geografiji srednjeveške Srbije.

Drugo poglavje je posvečeno razpravam, ki obravnavajo »Pokrajine in meje«. Posebej bi opozoril na razprave o teritoriju, ki je pripadal kralju Dragutinu po od-